

materiálním základem jeho odlišných interpretací. Jen jedna z nich má skutečnou budoucnost. Je to ta interpretace, která je rozluštěnou hádankou lidských dějin a přitom současně ví o tom, že jí je“ (s. 228).

Pátou, nejrozášeňší kapitolou, nazvanou *Tvorba života a život jako tvorba*, práce vrcholí a vyúsťuje k otázkám naší přítomnosti.

Autoři zde předně podávají vlastní formulaci životního způsobu: „Životní způsob považujeme za široký komplex činností, jimiž lidé různými způsoby uspokojují a utvářejí své potřeby, vztahy, které v tomto koloběhu a potřeb vznikají, i s nimi spjatých hodnot, norem a idejí. Tento komplex je determinován základní charakteristikou společensko-ekonomického řádu a sociálně ekonomickým postavením jednotlivých společenských tříd a skupin, v němž pak nabývá různých funkcí a významů. Jde o převážně kvalitativní, složité strukturovaný jev, jehož postižení a měření, zejména běžnými metodami empirické sociologie, je ovšem velmi obtížné“ (s. 234).

Ukazují dále, že v rámci konkrétní sociálně ekonomické formace reprodukuje jednotlivé třídy svůj život různým způsobem, a nelze proto hovořit o stejném způsobu života celé společnosti.

Socialistický způsob života představuje novou kvalitu. Revoluce vytváří společenské vlastnictví výrobních prostředků, všichni zakládají svůj život na výsledcích vlastní práce, podílejí se na řízení, roste životní úroveň a existují sociální jistoty pracujících, mění se postavení jedince. Dochází ke změně funkce životního způsobu.

„Socialistický způsob života má dvě základní funkce: je prostředkem k všestrannosti směřujícího rozvoje osobnosti a takového rozvoje společnosti, jenž vytváří předpoklady přechodu k vyšší vývojové fázi — ke komunismu“ (s. 250).

Autoři uvádějí i cenný statistický materiál, prokazující procesy homogenizace v naší společnosti. Jde například o postupné vyrovnávání příjmů dělníků a družstevních rolníků, o vyrovnání rozdílů mezi národy, ve spotřebě různých společenských vrstev, v časovém rozvrhu dne atd.

Socialistická společnost programově zasahuje do tvorby životního způsobu již v rovině řízení ekonomiky („systém výroba — rozdělování — spotřeba nesmí tedy být chápán jako samoučel, nýbrž jako jeden z významných prostředků formování socialistického způsobu života“ — s. 318), tak v procesu výchovy a vzdělávání („vedle rodiny a školy zaujmají v utváření životního způsobu stále významnější postavení moderní komunikační prostředky“ — s. 330).

Tím socialistická společnost vytváří podmínky ke stále širšímu rozvoji aktivity a tvořivosti všech tříd, skupin, kolektivů a jednotlivců.

„Nový život nečeká na člověka v ‚království nebeském‘, ani mu nemůže být dán shůry

jako dar. Není na prodej, ani zadarmo. Vskutku nový a vpravdě lidský, socialistický způsob života vzniká výhradně jako dílo pracujících mas“ (s. 347) — uzavírají autoři svoji práci.

* * *

Jak je zřejmé ze stručné recenze obsahu a z citovaných výňatků, je práce B. Filipcové a J. Filipce věnována tématu v současné etapě vysoce aktuálnímu. Autoři přitom neváhají vyslovit svůj názor k otázkám zdaleka ne uzavřeným, sami mnohé nové nadhazují. Čtenář přirozeně může mít na některém místě odlišný názor, některý soud autorů by mohl formulovat jinak, určitému faktickému údaji by připsal větší či menší váhu apod. Tak např. — lze skutečně pojem „pasivní konzumentství“ hodnotit jako *contradictio in adjecto*, neboť vždy „existuje účast vnímatele na komunikačním aktu“ (s. 338). Jestliže vždy — proč potom následuje formulace, že „má existovat“? Proč na další straně se uvádí správné konstatování, že i pasivita se reprodukuje a plodí potřebu nečinnosti? Věcně jde o to, vidět kde a proč je tato spoluúčast vnímatelů (účastníků) malá (jen poslech hudby, jen přihlížení sportu atd.) a vytvářet, optimalizovat podmínky i rozvíjet člověka samotného.

Různoběžky života představují práci teoreticky náročnou: vstupují na terén mnohdy neprobádaný, mnohdy více než složitý. V tomto procesu přináší řadu nových pohledů, hodnocení, inovací, což je jedním z hlavních atributů skutečně vědeckého přístupu.

Práce je psána důsledně z marxistických pozic. Přináší čtenáři rozbor celé řady teoretických názorů, jejichž kritika je zasvěcená, fundovaná. Představuje významný teoretický a metodologický základ jak k dalším teoretickým diskusím k pojetí a obsahu socialistického životního způsobu, tak k řešení řady organizačních otázek ve sféře řídicí praxe. Obsahuje bohatý aktuální a faktografický materiál.

Různoběžky života nepochybně právem vyvolají široký zájem mezi pracovníky společenskovědní fronty u nás i v ostatních socialistických zemích.

Jaroslav Kohout

D. I. Česnokov: Historický materialismus jako marxisticko-leninská sociologie

Praha, Svoboda 1975

V sociologické knižnici nakladatelství Svoboda vyšla v roce 1975 práce sovětského vědce D. I. Česnokova, která je věnována významné problematice současné marxistické vědy. Česnokov se v ní zabývá především otázkami pojetí marxistické sociologie, jejího vztahu k ostatním společenským vědám v rámci marxismu-leninismu, otázkám sociologické teorie a sociálního výzkumu a s tím spojeným metodologickým otázkám. Významné místo v koncepci celé knihy zaujmají dále otázky fungování obecných sociálních zá-

konitostí, problémy revolučního přetváření světa a v neposlední řadě i kritika soudobého revizionismus a buržoazní sociologie. Rozsah řešených problémů v knize je tedy značný, v řadě věcí bezesporu přínosný a inspirativní.

Za nejvýznamnější a také za nejdiskusnější pokládám ty kapitoly knihy, v nichž se autor snaží formulovat pojetí marxistické sociologie (především kapitola 1. a 3.). Prvá kapitola je věnována historickému významu objevu materialistického pojetí dějin. Autor správně konstatuje, že „je-li marxismus harmonickým filozofickým systémem, vysvětluje se to především tím, že stojí na žulovém materialistickém základě...“ Dále zdůrazňuje jaký význam má materialistické pojetí dějin pro vypracování strategie a taktiky revolučního dělnického hnutí. V bezprostředním spojení s revolučním dělnickým hnutím se materialistické pojetí dějin změnilo z hypotézy ve vědeckou teorii, stalo se „základem obecné sociologické teorie marxismu-leninismu, historického materialismu, jediné vědecké teorie společenského vývoje“.

Na otázku, co znamená historický materialismus jako sociologická teorie marxismu, Česnokov odpovídá, že se tento přístup projevuje především v uplatňování materialistické dialektiky na zkoumání všech společenských jevů. Na tomto základě podává historický materialismus ucelené pojetí společenského života, je harmonickou teorií společenského vývoje. Současně je však také metodologií poznání sociálních jevů. Historický materialismus je obecnou metodou pro všechny ostatní společenské vědy. Autor uvádí, v čem spatřuje podstatu Marxova sociologického přístupu ke společenským jevům. Je to především důsledné objektivní zkoumání sociálních jevů v celé souvislosti, bez vytrhávání jednotlivých příkladů nebo událostí; dále respektování dialektiky společenského života dějin vzniku a vývoje sociálních jevů. Při analýze jakéhokoli jevu se musí badatel seznámit s veškerým materiálem, který věda o jevu shromáždila, a to nejen v rovině konkrétních vědeckých údajů, ale i v rovině obecného vědeckého obrazu společnosti.

Když Česnokov hodnotí Leninův přínos pro rozvoj marxistické sociologie, zdůrazňuje především jeho myšlenky obsažené v knize *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům*. Zde postupně dochází k vymezení marxistické sociologie, kterou chápe jako vědu „... o nejzákladnějších, nejobecnějších zákonech vývoje lidské společnosti, a to předpokládá, že jejím předmětem je analýza struktury společnosti, studium souvislostí všech stránek společensko-ekonomických formací“. Zcela jednoznačně a ve všech souvislostech uvádí, že za marxistickou sociologii považuje historický materialismus. To je také v podstatě základní výchozí bod celé recenzované práce. D. I. Česnokov v tomto směru patří k těm marxistickým autorům, kteří se domnívají, že sociologické zkoumání společ-

nosti se vyčerpávajícím způsobem děje v rámci historického materialismu. Tento názor na předmět marxistické sociologie a jeho vztah k historickému materialismu jak známo však není jediný. V sovětské literatuře je mnohem frekventovanější pojetí historického materialismu jako teorie a metody vědeckého poznání revolučního procesu. Toto pojetí vychází z faktu rozdílných úrovní vědeckého zkoumání co do obecnosti a chápe historický materialismus jako nejobecnější sociologickou teorii společenského pohybu. Tento přístup je prezentován v pracích A. M. Rumjanceva, V. A. Jadova, A. G. Zdravomyslova, G. Glezermana a dalších sovětských vědců.

Od Česnokova pojetí sociologie se výrazně liší přístupy dalších marxistických autorů, především bulharských, kteří chápou sociologii jako „nejobecnější nefilozofickou vědu“ (viz práce T. Pavlova, Ž. Ošavkova, S. Michajlova ap.). Ponechme zde stranou podle mého soudu diskusní pojem nefilozofická věda a připomeňme si, že toto pojetí zdůrazňuje význam sociologie zejména pro zkoumání dílčích otázek společenského vývoje na metodologickém základě historického materialismu.

Z hlediska výše uvedených přístupů, prezentovaných jednak sovětskými a jednak bulharskými autory, je pojetí sociologie, tak jak jej uvádí D. I. Česnokov zřejmě krajní a představuje podle mého mínění zřetelnou redukci složitosti zkoumání sociálního systému společnosti.

Česnokov správně uvádí, že marxistická sociologie na rozdíl od speciálních věd chápe celou společnost ve vzájemném působení jejích různých částí v různých etapách vývoje, analyzuje nejzákladnější, nejobecnější vývojové zákony společensko-ekonomických formací, odhaluje a formuluje obecné sociologické zákony (s. 74). Podle mého soudu je však problematické se domnívat, že se tím obsah marxistické sociologie vyčerpává.

V kapitole druhé autor rozebírá složitost působení společenských zákonů, uvádí, že zákony na sebe vzájemně působí prostřednictvím vzájemných vztahů a jednání lidí tím, že v lidech vyvolávají určitá přání, cíle, podněty je k činnosti (s. 53). Je tedy nesporné, že bezprostřední mechanismus působení společenských zákonů tvoří složitý komplex souvislostí, jejichž vysvětlení představuje proces prohlubování poznání zákonitostí společenského pohybu a odhalování dílčích zákonitostí, nebo pochopení podstaty nových společenských jevů. Autor sám v úvodu této kapitoly mluví o nutnosti vracet se k poznáním kategoriím v souvislosti s měnicími se životními podmínkami, zdůrazňuje i nutnost vytváření nových sociologických kategorií (s. 53). Domnívá se však, že sociální systém je ve své dynamice v nejobecnější rovině uspokojivým způsobem zkoumán především historickým materialismem a v rovině nižšího stupně obecnosti dalšími společenskými vědami.

D. I. Česnokov zdůrazňuje, že specifika so-

ciologie jako společenské vědy spočívá právě v tom, že se zabývá *nejobecnějšími* souvislostmi společenského života. „Společenské vědy zkoumají společenské vazby a vztahy lidí včetně celého systému společenských institucí. Avšak společenské vztahy se zase rozpadají na různé druhy vztahů: výrobně ekonomické, sociálně třídní, politické, právní etické aj. Pojem vazeb a vztahů mezi lidmi nemůže tedy tvořit předmět ani (lépe „jen“ poznámka F. Z.) jedné společenské vědy a odlišovat ji od jiných společenských věd.“ Proto podle autora nemůže být předmětem sociologie problematika vztahů a vazeb mezi lidmi, neboť by se sociologie vlastně přeměnila v sumu všech ostatních společenských věd (s. 90). Otázku předmětu a specifiky sociologie proto klade jinak. Tvrdí, že každá oblast sociologie je předmětem zkoumání zvláštní vědy nebo soustavy věd a sociologie zkoumá souvislost mezi těmito vědami. Specifika sociologie jako vědy pak spočívá v tom, že se v jejím rámci nezkuňují všechny souvislosti a vztahy, ale jen ty nejzákladnější, které se uplatňují v obecných *sociologických zákonech*. Jinými slovy, autor dokazuje, že není nutné provádět sociologické zkoumání relativně samostatných oblastí společenského života prostřednictvím úsekových sociologií (uvádí například nevhodnost sociologie práva, s. 93), nýbrž, že toto zkoumání, včetně sociologického výzkumu, je vlastně vyčerpáno příslušnými speciálními společenskými vědami. „Zvláštnost a přednost sociologie ve srovnání s jinými společenskými vědami spočívá v tom, že se opírá o všechny sociální výzkumy jak bezprostředně, tak zprostředkovaně, a to na základě těch zobrazení a závěrů, k nimž dospěly speciální vědy zpracováním pozorování a pokusů“ (s. 96).

Domnívám se, že nelze souhlasit s autorem, když dále tvrdí, že nezáleželo na tom, kdo provádí výzkum, zda ekonom, právník, estetik ap. Naopak každá speciální společenská věda přistupuje ke zkoumání sociálního systému z jiného, specifického, zorného úhlu, který je fixován v kategoriálním aparátu této vědy a v metodologických předpokladech respektujících tuto specifiku.

V posledním paragrafu třetí kapitoly se Česnokov zabývá otázkou dalšího rozvoje historického materialismu v souvislosti se sociálními výzkumy. Uvádí tezi, že historický materialismus není jen obecnou teorií a metodologií společenských věd, ale i nástrojem *bezprostředního* poznání konkrétních společenských jevů. Domnívám se, že vzhledem k obecnosti historického materialismu která je správně v knize zdůrazňována, nemohou být kategorie, zákony a metodologické principy historického materialismu — obecné sociologie, bezprostředním nástrojem zkoumání. Není pochopitelně sporu o tom, že každý důsledně marxistický sociologický výzkum sociálních jevů musí respektovat vědeckou teorii historického materialismu a z ní plynoucí direktivy ve všech fázích empirického

zkoumání. Mezi obecné kategorie historického materialismu a bezprostřední konkrétní empirické zkoumání zákonitostí sociálních procesů však, jak snadno zjistíme z jakéhokoli speciálního výzkumu, vstupuje celá řada kategorií, pojmů, dílčích poznatků a hypotéz, které mají jen omezenou platnost z hlediska svého rozsahu, jsou však nezbytné pro pochopení a vysvětlení sociálních jevů a tvoří proto zcela přirozeně nižší roviny poznání v rámci marxistické sociologie. Podle stupně rozpracovanosti, ucelenosti, vytvářejí tyto dílčí poznatky o sociálních procesech relativně samostatné systémy poznatků, často tvoří i více nebo méně konsistentní parciální společenské teorie.

Pokud jde tedy o problematiku pojetí marxistické sociologie, tak jak je v recenzované knize zastává D. I. Česnokov, domnívám se, že ne zcela uspokojivě postihuje složitost sociálního pohybu, jeho komplexnost a strukturovanost. Pokládám za nejspřávnější takové pojetí marxistické sociologie, které je v obecné a nejobecnější rovině tvořeno historickým materialismem, ale nevyčerpává se tím (viz výše uvedené názory některých sovětských autorů). Marxistická sociologie má své upravení i v nižších rovinách obecnosti — při zkoumání dílčích relativně samostatných sociálních procesů a rozpracování metod sociologického výzkumu i mimo rámec speciálních věd. Z hlediska významu propracování struktury marxistické sociologie je Česnokovův přínos možno spatřovat ve zdůraznění významu historického materialismu jako nejobecnější sociologické teorie a rozpracování této teorie do otázek souvisejících s revoluční přeměnou světa. Podstatná je rovněž autorova kritika buržoazních koncepcí sociologie.

Otázkami koncepce marxistické sociologie se Česnokov zabýval také v kapitole čtvrté, zabývající se problematikou vztahu mezi společenskými vědami. Upozorňuje, že pro pokrok vědy jsou charakteristické dvě základní tendence: diferenciaci a integraci poznatků. Tyto procesy musí být respektovány zvláště v oblasti metodologie. Nejobecnější rovinu metodologie tvoří filozofie. Schematický a zjednodušený výklad marxistické filozofie, odtržený od dílčích věd vede k dogmatismu, při němž se přehlíží metodologické problémy jednotlivých věd. Druhé krajní nebezpečí představuje pozitivismus, s nímž — jako charakteristickou metodologickou základnou buržoazní ideologie — je třeba vést neustálý boj. S těmito názory autora je možno jednoznačně souhlasit.

Na tyto úvahy navazuje autor diskusí otázky vztahu historického materialismu a filozofie (s. 147). Kritizuje zejména pokusy některých autorů oddělit problémy, jimiž se „nezabývá jen historický materialismus (např. třídy, stát ap.)“ od historického materialismu a soustředit je do teorie vědeckého komunismu a ponechat sociologii jen „filozofickou problematiku ve vlastním smyslu.“ V této

souvislosti oprávněně argumentuje dialektickou jednotou marxistické filozofie a sociologie. Domnívám se, že právě v této dvojakosti jediného je největší teoretický a metodologický význam historického materialismu jako nejobecnější marxistické sociologické teorie. Současně Česnokov kritizuje autory, kteří se snaží vytvořit zvláštní sociologii jako teoretickou vědu vedle historického materialismu (s. 156).

V souvislosti s řešením otázek vztahu mezi mikroanalýzou a makroanalýzou při zkoumání sociálních procesů se dále dotýká významu sociálních výzkumů. Podle mého soudu správně kritizuje přístupy přeceňující dílčí výzkumy, pokusy dělat z těchto výzkumů samostatnou společenskou vědu. Současně se však v této pasáži objevuje jistý rozpor v hodnocení významu historického materialismu pro zkoumání sociálních procesů v rovině mikroanalýzy. Autor na jedné straně, jak jsem se již zmínil výše, uvádí, že historický materialismus slouží k *bezprostřednímu* zkoumání sociálních jevů, a zde v jiné souvislosti mluví o nezbytnosti „*obruštění*“ historického materialismu řadou nových kategorií právě při zkoumání konkrétních sociálních jevů.

Závěr čtvrté kapitoly tvoří rozbor metodologického významu kategorií historického materialismu při zkoumání vzájemného působení sociálních jevů. Česnokov zejména zdůrazňuje význam rozpracování kategorií historického materialismu z hlediska jejich metodologické funkce pro oblast výzkumu těch sociálních procesů, které probíhají v souvislosti s budováním socialistické společnosti. Zejména podtrhuje metodologický význam teorie třídního boje pro sociální analýzu společenských jevů.

Kapitola pátá se zabývá pojetím revoluce jako průsečíku sociologických zákonitostí v soudobé praxi přetváření světa. Autor ukazuje především na základní hybnou sílu socialistické revoluce, na dělnickou třídu a její úlohu v procesu budování státu diktatury proletariátu. Mohlo by se zdát, že tato kapitola se poněkud odchyluje svým zaměřením od hlavního záměru knihy, jímž je zřejmě snaha koncipovat profil marxistické sociologie. Ve skutečnosti však tato problematika výstižně dokresluje autorovo chápání obecné teorie této vědy.

Závěrečné dvě kapitoly jsou věnovány kritice revizionismu ve filozofii a kritice soudobé buržoazní sociologie. Česnokov především upozorňuje na zostřování ideologického boje v soudobé etapě socialistické revoluce a rozebírá některé jeho zvláštnosti. Vytýká buržoazní sociologii především její empirismus a redukcionismus při zkoumání sociálních jevů. Idealismus buržoazní sociologie bude trvat potud, pokud se sociologové nevzdají abstraktního nazírání na společnost, pokud nebudou respektovat reálné rozdíly mezi materiálními a ideologickými společenskými vztahy. Materiální vztahy jsou základem vztahů

ekonomických a výrobní vztahy jsou závislé na určité úrovni vývoje výrobních sil — pouze na základě této východní teze je možno dojít k pravdivému poznání společenských procesů (s. 249).

Apologetičnost buržoazní sociologie ilustruje Česnokov na koncepcích tzv. průmyslové společnosti a od nich odvozených teorií konvergence ap. (P. Sorokin, R. Aron, W. Rostow a další).

V závěrečném paragrafu se autor vrací k problematice pojetí historického materialismu jako marxistické sociologie. Opakuje, že to byla právě marxistická sociologie — historický materialismus, která poprvé v dějinách vědecky definovala společnost a zjistila zákonitosti jejího vývoje. Současně byl stanoven rozdíl mezi sociologickými zákony, které působí v několika společensko-ekonomických formacích a specifickými zákony každé jednotlivé formace.

Česnokov nejen zde, ale v celé knize mluví o sociologických zákonech. Domnívám se, že v této souvislosti by bylo přesnější označovat zákonitosti společenského pohybu jako sociální zákony, neboť tyto zákony jsou bezsporně předmětem studia nejen sociologie, ale i ostatních společenských věd. Pojem sociologický zákon plyne z takového pojetí sociologie, které vymezuje sociologii v nejšířším slova smyslu, tj. takovém, které zahrnuje dílčí společenské vědy do sociologie. V tom případě je sociologický jev faktický synonymem sociálního jevu. Nepřesnost podle mého soudu spočívá v tom, že se tímto pojetím popírá specifika sociologického přístupu ke zkoumání sociálních jevů v rovině nižšího stupně obecnosti.

Česnokova kniha je zajímavá pro našeho čtenáře především tím, že prezentuje jeden, možno říci krajní, typ názorů na pojetí marxistické sociologie. Přínosem je komplexní argumentace, která umožňuje postihnout široké spektrum marxistické sociologie zvláště v nejobecnější rovině. Pokud jde o pojetí historického materialismu jako marxistické sociologie, nepokládám toto, možno říci, absolutní ztotožnění za přijatelné z důvodů, které jsem uvedl již výše. Struktura marxistické sociologie se zřejmě nevyčerpává jen rovinou nejvyššího zobecnění. Problém předmětu marxistické sociologie a jejího místa v rámci systému marxismu-leninismu bude zřejmě ještě dlouho diskutován. Domnívám se, že faktickému stavu rozvoje marxistické sociologie a potřebám praxe řízení socialistické společnosti mnohem více odpovídá takové pojetí, které historický materialismus chápe jako *nejobecnější* sociologickou teorii a metodologickou bázi pro sociologické zkoumání v konkrétních oblastech společenského života, pro sociologické výzkumy zákonitostí fungování dílčích sociálních jevů a procesů.

František Zich